

საჯარო სამართლის იურიდიული პირი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი

ბიზნესის ადმინისტრირების, მენეჯმენტისა და მარკეტინგის დარგობრივი დეპარტამენტი

ჰამლეტ სანიკიძე

სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების მოდელები და პერსპექტივები
საქართველოში, მდგრადი სოფლის განვითარების მთავარი გამოწვევები

ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად
წარმოდგენილი დისერტაციის

ანოტაცია

ბათუმი - 2022

ნაშრომი შესრულებულია სსიპ - ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის ბიზნესის ადმინისტრირების, მენეჯმენტისა და მარკეტინგის დარგობრივ დეპარტამენტში.

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ბადრი გეგზაია

ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

უცხოელი შემფასებელი:

ნატალია ვდოვენკო

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, უკრაინის გარემოს დაცვისა და ბუნებათსარგებლობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გლობალური ეკონომიკის კათედრის გამგე, პროფესორი. უკრაინის დამსახურებული ეკონომისტი

შემფასებლები:

პაატა აროშიძე

ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

თეიმურაზ ბაბუნაშვილი

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი. საქართველოს ბიზნესის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტი

მაია ჩეჩელაშვილი,

ეკონომიკის დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

სადისერტაციო ნაშრომის საჯარო დაცვა შედგება 2022 წლის 8 აპრილს 12:00 საათზე, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილ სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე. მისამართი: ქ. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. №35, აუდ. №430

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შესაძლებელია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკაში (ქ. ბათუმი, ნინოშვილის №35) და უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე www.bsu.edu.ge

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი,

ბიზნესის მართვის დოქტორი, ასისტენტ პროფესორი: **ლელია ცეცხლაძე**

I. ნაშრომის საერთო დახასიათება

საკვლევი თემის აქტუალობა. სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა მართვისა და ფუნქციონირების კოოპერატიული ფორმა საქართველოში დარგის სპეციფიკურობიდან და თავისებურებებიდან (მცირე მიწიანობა, რთული რელიეფი), გაფანტულობა, ბაზრის სიხშირე, ხელით შრომის უპირატესობა და სხვ.) გამომდინარე სათანადოდ ვერ ვითარდება. მისი ორგანიზება წინააღმდეგობებს აწყდება, როგორც ორგანიზაციული, ისე ეკონომიკური და სამართლებრივი ასპექტით. დღეისათვის რეგისტრირებული 2052 სუბიექტიდან ფუნქციონირებს მხოლოდ 832 სასოფლო-სამეურნეო სტატუსის მქონე კოოპერატივი; 1220 კოოპერატივს სხვადასხვა მიზეზებით შეწყვეტილი აქვს სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის სტატუსი. დაბალია მათი წილი სოფლის მეურნეობის მთლიან შემოსავლებში.

სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ფორმირებისა და ფუნქციონირების ანალიზი, მეთოდოლოგიური დებულებებისა და პრაქტიკული რეკომენდაციების შემუშავება მათი ორგანიზაციული და ეკონომიკური მექანიზმის დასაბუთებისთვის, რომელიც მოიცავს მენეჯმენტის, შემოსავლის, ფორმირებისა და განაწილების საკითხებს, საგადასახადო მექანიზმებსა და ა.შ. - წარმოადგენენ აქტუალურ პრობლემას და ჩამოთვლილთაგან მათ უმრავლესობას აქვს უდიდესი პრაქტიკული მნიშვნელობა.

კვლევის მიზანი და ამოცანები. კვლევის მიზანია სამეცნიერო, ორგანიზაციული და ეკონომიკური საფუძვლების შემუშავება მრავალსტრუქტურულ ეკონომიკაში სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ადაპტირებული მეურნეობის შექმნისა და ეფექტიანი ფუნქციონირებისათვის.

დასახული მიზნის განხორციელებამ წინასწარ განსაზღვრა შემდეგი ამოცანების ფორმულირება და გადაწყვეტა:

- 1) კოოპერატივის არსის გამოვლენა, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ფორმირებისა და კლასიფიკაციის სპეციალური თავისებურებების შექმნისათვის საჭირო პირობებისა და ფაქტორების გამოვლენა;
- 2) კოოპერატივების ფორმირებისა და ფუნქციონირების სახელმძღვანელო აქტებში შესატანი ცვლილებების დასაბუთება;

3) კოოპერატივების სამეურნეო და ფინანსური საქმიანობის პროგნოზირების ორგანიზაციული და ეკონომიკური მახასიათებლების დასაბუთება;

4) სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის ფარდობითი და აბსოლუტური საგადასახადო ტვირთის გაანგარიშების მეთოდოლოგიის შემუშავება;

კვლევის საგანია სოფლის მეურნეობის კოოპერატივების შექმნისა და ფუნქციონირების პროცესზე მოქმედი ტენდენციები, სოციალურ-ეკონომიკური პირობები და ფაქტორები.

კვლევის ობიექტია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივები. ორგანიზაციული და ეკონომიკური საფუძვლების საფუძვლიანი კვლევა განხორციელდა შიდა ქართლის მხარის გორის რაიონის სოფელ ქვეშის სასოფლო-სამეურნეო საწარმოო კოოპერატივის „ტირიფონას“, ქ. გორის სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის „გეა“ და ქვემო ქართლის მხარის თეთრიწყაროს რაიონის სოფელი მოხისის სასოფლო-სამეურნეო საწარმოო კოოპერატივის „რანჩო“ მასალების გამოყენებით.

პრობლემის შესწავლის მდგომარეობა. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენს ქვეყანას აქვს მდიდარი პრაქტიკული გამოცდილება სოფლის მეურნეობაში ზოგადად, კვლავ ბევრი ეკონომიკური, ორგანიზაციული, სამართლებრივი და სოციალური რესურსია გამოუყენებელი თითოეული დარგის განვითარებისათვის.

საქართველოში კოოპერატივების განვითარებაზე და კოოპერაციის მნიშვნელობაზე მიუთითებდა ილია ჭავჭავაძე. იგი კურირებდა პირველ ქართულ კოოპერატივს, რომელიც კახეთში შეიქმნა და რამდენიმე წერილი მიუძღვნა მის განვითარებასა და შესაძლებლობებს. მის მიერ სოფელ წინამძღვრიანთკარში შექმნილი სასოფლო-სამეურნეო სკოლის გახსნაზე მისასალმებელ სიტყვაში ნათლად იყო ჩამოყალიბებული კოოპერაციის დიდი მომავლის შესახებ.

სოფლის მეურნეობაში კოოპერაციის განვითარების პრობლემის შესწავლის ზოგად თეორიულ და მეთოდოლოგიურ ასპექტებში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს: ე. ფულტონმა, ფერერა და კოსტამ, ბელო მორიერამ, ჯ. ბატერ, ა. ჯ. კნაპჰამი, ნიკოლა რეჟემ, კ. ბეილიმ, მ.ს. დედომ, ც. ბიორნმა და სხვებმა. ქართველი მეცნიერ-ეკონომისტებიდან აღსანიშნავია ო.ვაშაკიძე, ე. ხარაიშვილი, ნ. ჭითანავა, ო. ქეშელაშვილი, პ. კოლუაშვილი, ვ. პაპუნძიძე, ვ. ბურკაძე, რ. ასათიანი და სხვები.

ამავე დროს, ამ პრობლემის ყველა ასპექტი ჯერ კიდევ სრულად არ არის შესწავლილი; ვერ პასუხობს გლობალიზაციის ტენდენციებს, დასაბუთებული არაა კოოპერატივების სტრუქტურული და ორგანიზაციული ასპექტები თავისებურებების გათვალისწინებით, განსაკუთრებული სირთულეებია რეგიონულ ჭრილში.

სწორედ აგრო-ინდუსტრიულ კომპლექსში კოოპერატიული სისტემის ფორმირების პრობლემის აქტუალობა და არასაკმარისი მეთოდოლოგიური საფუძვლების შემუშავება, აგრეთვე მისი პრაქტიკული მნიშვნელობა განსაზღვრავს ჩვენს მიერ შერჩეული თემის არჩევას და მასში განხილულ საკითხთა სპექტრს.

კვლევის თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძველი შეესაბამება საკვალიფიკაციო თემასთან დაკავშირებულ ეკონომიკური თეორიის დებულებებს, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის პრობლემებს. გამოყენებულია ადგილობრივი და უცხოელი მეცნიერ-ეკონომისტების ნაშრომები, სახელმწიფო ნორმატიული და საკანონმდებლო აქტები.

ინფორმაციის ბაზად გამოყენებულია სააღრიცხვო მასალები, წლიური ანგარიშების მონაცემები და საცნობარო მასალები, ექსპერიმენტებისა და გამოკითხვის შედეგები.

კვლევის პროცესში გამოიყენებულია აბსტრაქტულ-ლოგიკური, ეკონომიკურ-სტატისტიკური, მონოგრაფიული, ანალიტიკური და სხვა მეთოდები.

კვლევის სამეცნიერო სიახლე მდგომარეობს შემდეგში:

1. დაზუსტდა სოფლის მეურნეობის კოოპერატივების ფორმირებისა და განვითარების თეორიული და მარეგულირებელი ასპექტები, მათი ფუნქციონირების ახალი პრინციპების დანერგვის გათვალისწინებით;
2. შემუშავებულია დასახლებული პუნქტების კომპლექსური სარეიტინგო შეფასების მეთოდოლოგია, რომელსაც კოოპერატივების შექმნის აუცილებლობის შესახებ გადაწყვეტილების მისაღებად შესადარებელი რესურსის მაჩვენებლების მიხედვით (მოსახლეობის რაოდენობა, კერძო მიწის ნაკვეთები, მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის რაოდენობა და აღჭურვილობის არსებობა);
3. შემუშავებულია მეთოდოლოგიური რეკომენდაციები სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ფორმირებისა და ფუნქციონირებისათვის, შექმნის,

კოოპერატივების შიდასამეურნეო ორგანიზების, საგადასახადო ტვირთის ზომისა და ეკონომიკური დასაბუთების ინტეგრირებული მიდგომის გათვალისწინებით;

4. შემუშავებულია კოოპერატივების სტრატეგიული დაგეგმვის, საინვესტიციო რესურსების საჭიროებებისა და პერსპექტიული პროექტების ეკონომიკური ეფექტიანობის გაანგარიშების მეთოდოლოგიური რეგულაციები.

ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა მდგომარეობს სოფლის მეურნეობის წარმოებისა და სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ფორმირებისა და განვითარების თეორიული ასპექტების განსაზღვრაში; სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების შექმნისა და ფუნქციონირების საკითხების მეთოდოლოგიურ საფუძველზე წარმართვაში. კოოპერატიული სისტემის განვითარების დისერტაციაში გამოვლენილი ნიმუშები და ტენდენციები შეიძლება გამოყენებულ იქნას სხვადასხვა დონეზე კოოპერატიული ორგანიზაციების შესაქმნელად. შემუშავებული წინადადებების პრაქტიკული განხორციელება საშუალებას იძლევა შეიქმნას ეფექტური თვითმმართველი სტრუქტურა სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოების, გადამუშავების, მიწოდებისა და მარკეტინგისთვის.

ნაშრომის აპრობაცია. დისერტაცია აპრობირებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის, ბიზნესის ადმინისტრირების, მენეჯმენტისა და მარკეტინგის დეპარტამენტის გაფართოებულ სხდომაზე 2021 წლის 18 ივლისს.

ნაშრომის სტრუქტურა და შინაარსი. აღნიშნული საკითხების სრულყოფილი ანალიზისა და ჩვენი ხედვების ჩამოყალიბებისათვის ნაშრომმა შეიძინა შემდეგი სტრუქტურა: სადისერტაციო ნაშრომი მოიცავს 179 გვერდს და შედგება შესავლის, ოთხი თავის, 15 ქვეთავის, დასკვნებისა და წინადადებებისაგან, 13 დიაგრამის, 20 ცხრილისა და გამოყენებული ლიტერატურისაგან.

შესავალი

თავი 1. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების სამეცნიერო-მეთოდოლოგიური საფუძვლები

- 1.1. კოოპერატივების ფორმირების მეთოდოლოგიური და მეცნიერული საფუძვლები
- 1.2. სასოფლო სამეურნეო კოოპერატივების შექმნის სამართლებრივ-ეკონომიკური საფუძვლები
- 1.3. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების კანონზომიერებები და თავისებურებები

თავი 2. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების ტენდენციები და შესაძლებლობები

- 2.1. უცხოეთის ქვეყნების გამოცდილება სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ფუნქციონირებასა და რეგულირებაში
- 2.2. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების SWOT ანალიზი
- 2.3. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორები

თავი 3. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების პრიორიტეტები და რეგულირება

- 3.1. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების როლი და მნიშვნელობა სოფლის და აგრობიზნესის მდგრად განვითარებაში
- 3.2. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების შეფასება „გადაუდებლობა-ზეგავლენის“ მატრიცით
- 3.2.1. მატრიცა „გავლენა-გადაუდებლობა-პრიორიტეტი“
- 3.3. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების პრიორიტეტები და რეგულირების მექანიზმები

თავი 4. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებისა და აგრობიზნესის განვითარების პერსპექტივები და მოდელები

- 4.1. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების გავლენა აგრობიზნესის და სოფლის განვითარებაზე
- 4.1.1. ფარდობითი და აბსოლუტური საგადასახადო ტვირთის გაანგარიშების მეთოდოლოგია
- 4.1.2. კომერციული ანგარიშიანობის დანერგვის მეთოდოლოგია
- 4.2. ბიზნესის დაგეგმვა და ინვესტიციების ეფექტურობა კოოპერატივებში
- 4.3. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებისა და აგრობიზნესის მოდელების განვითარების პერსპექტიული მიმართულებები საქართველოში

დასკვნები და წინადადებები

გამოყენებული ლიტერატურა

II. ნაშრომის ძირითადი შინაარსი

ნაშრომის შესავალში დასაბუთებულია საკვლევი თემის აქტუალობა, დასახულია მიზნები და ამოცანები, გაანალიზებულია კვლევის საგანი და ობიექტი, წარმოდგენილია კვლევის თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძვლები, ჩამოყალიბებულია ნაშრომის მეცნიერული სიახლე, თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა.

ნაშრომის პირველ თავში **„სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების სამეცნიერო-მეთოდოლოგიური საფუძვლები“** შესწავლილია კოოპერატივების ფორმირების მეთოდოლოგიური და სამართლებრივ-ეკონომიკური საფუძვლები; სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების კანონზომიერებები და თავისებურებები.

საქართველოში კოოპერატიული საკუთრებისა და მართვის იდეოლოგია შეიქმნა ქართული სოციალური აზროვნების ტრადიციების საფუძველზე. იგი ისახავდა მაღალ საზოგადოებრივ მიზნებს. ქართული კოოპერატივის რომანტიზმი განსხვავდებოდა დასავლეთის წმინდა კომერციული კოოპერატივისგან. კოოპერატივის თეორია მოიცავდა სულიერ, ზნეობრივ და კულტურულ ღირებულებებს და არ გამორიცხავდა თანამშრომლობის ეკონომიკურ ასპექტებს .

საქართველოში პირველი კოოპერატიული ორგანიზაციები გამოჩნდნენ XIX საუკუნის დასაწყისში. საქართველოში კოოპერაციული მოძრაობის ფუძემდებლად შეიძლება ილია ჭავჭავაძე ჩაითვალოს, რომელიც თვლიდა, რომ წარმოების პარტნიორობა იქმნებოდა საზოგადოების საფუძველზე. კოოპერაციული მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო და მასში, ილიას გარდა, ჩართულები იყვნენ აკაკი წერეთელი, სერგი მესხი, ანტონ ფურცელაძე და იმ დროის გამოჩენილი სხვა ქართველი მოღვაწეები. 1869 წელს, ილიას აქტიურობით დაარსდა პირველი ქართული კოოპერატივი, რომელსაც „მომჭირნობა“ ერქვა.

კოოპერატივის განვითარების საკითხებით, XIX საუკუნის ბოლოს დაკავებული იყო თბილისის „სოფლის შემნახველი და ინდუსტრიული ასოციაციების კომიტეტი“. ამ კომიტეტის პრეს-ორგანო იყო ჟურნალი „კოოპერატივის მაცნე“, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა კოოპერაციის იდეების პოპულარიზაციაში. იმდროინდელი ცხოვრება საშუალებას აძლევდა მწერლებს, ეკონომისტებსა და

საზოგადო მოღვაწეებს, განეხილათ და განევიტარებინათ კოოპერატივის პრობლემები.

კოოპერატივის სამეცნიერო კონცეფცია დამოკიდებულია კოოპერატიული მოძრაობის თეორეტიკოსებზე. ზოგ მეცნიერს (რ. ოუენი, შ. ფურიე, მ.ი. ტუგან-ბარანოვსკი და ა.შ.) სჯეროდა, რომ შესაძლებელია საზოგადოების ფორმირება სოციალური სამართლიანობის საფუძველზე. სხვები (ფ. რაიფაიზენი, ი. ჭავჭავაძე) იყვნენ კოოპერატივის თეორიის მიმართულეების წარმომადგენლები, რომელიც თავად ცხოვრების საჭიროებებიდან და მცირე საქონელმწარმოებელთა ინტერესებიდან გამომდინარეობდა.

კოოპერატივის როლის განსაზღვრის თეორიულ და მეთოდოლოგიურ საფუძველად რჩება, უპირველეს ყოვლისა, ინგლისური პოლიტეკონომიის სკოლის კლასიკოსთა ნაშრომები (ადამ სმიტი, დევიდ რიკარდო), რომლებიც მიუთითებდნენ, რომ სოციალური შრომის ფუნქციონირების ბუნებრივ საფუძველს და უმარტივეს ფორმას წარმოადგენს - თანამშრომლობა.

პოლიტიკური ეკონომიკის იტალიელი კლასიკოსები პ. ვერი და ჯ. რ. კარლი თვლიდნენ, რომ თითოეული ადამიანის ძალა უმნიშვნელოა, მაგრამ ამ უმნიშვნელო ძალების კომბინაცია ქმნის საერთო ძალას, რომელიც აღემატება არსებულ ძალათა ჯამს, ასე რომ გაერთიანებულ ძალებს შეუძლიათ დროის შემცირება და მათი მოქმედების სივრცის გაზრდა. ინგლისელი ეკონომისტი ჯ. კნაპი წერს: „მოქმედების სფეროს გაფართოება; დროის შემცირება, რომლის განმავლობაშიც მიიღწევა გარკვეული შედეგი; დაბოლოს, ისეთი პროდუქტიული ძალების შექმნა, რომელთა განსავითარებლად იზოლირებული მუშაკი უძლურია - ეს ყველაფერი დამახასიათებელია როგორც მარტივი კოოპერატივისთვის, ასევე მისი უფრო სპეციფიკური ფორმებისთვის. უბრალო თანამშრომლობის დროს მოქმედებს მხოლოდ ადამიანური ძალის მასა, კერძოდ, მშრომელთა რაოდენობა და მათი კონცენტრაცია წარმოადგენენ მარტივი თანამშრომლობის საფუძველს. აღმოჩნდა, რომ მათემატიკური პრინციპი, რომლის მიხედვითაც მთელი ტოლია მისი ნაწილების ჯამისა, თუკი მას გამოვიყენებთ ჩვენი საგნისადმი მიმართებაში - არასწორია.

ნებისმიერი მუშაკის შრომითი საქმიანობა ყოველთვის იმყოფება გარკვეულ კომბინაციაში სხვა მშრომელთა შრომასთან, ან თანამშრომლობს მათთან უმარტივესიდან - ყველაზე განვითარებულ ფორმებში.

წარმოების პროცესი თავისთავად წარმოადგენს ყველა ელემენტის განუყოფელ კავშირს და მხოლოდ მათი მთლიანობაა მატერიალური საქონლის წარმოების წყარო. წარმოების ნებისმიერ სოციალურ ფორმაში მთავარ ფაქტორად სამუშაო ძალა და წარმოების საშუალებები რჩება. წარმოებაში ადამიანები ურთიერთობენ არა მხოლოდ გარემოსთან. მათ არ შეუძლიათ აწარმოონ ერთობლივი საქმიანობისთვის და ამ საქმიანობის ურთიერთგაცვლისთვის გარკვეული გაერთიანების გარეშე.

შრომის სოციალური დაყოფის პროცესთან ერთად, მიმდინარეობს თანამშრომლობის დამატებითი პროცესი. თანამშრომლობა უზრუნველყოფს შესაძლებლობების, საქმიანობისა და მისი შედეგების გაცვლას, რის შედეგადაც მყარდება კავშირი იზოლირებულ შრომით პროცესებს შორის, ხორციელდება მათი კომბინაცია ერთ მთლიან პროდუქტიულ პროცესში.

სხვადასხვა სახის კოოპერატივები, ისევე როგორც მათი ეროვნული გაერთიანებები, მუშაობდნენ სპეციფიკურ, ხშირად შეუსაბამო პირობებში. მათი ურთიერთქმედებისათვის საჭირო იყო ყველასთვის მისაღები საერთო წესების შექმნა, რომლებიც ჩამოყალიბებული იქნებოდა პრინციპების, ანუ ძირითადი საწყისი დებულებების სახით. დებულების სახით წარმოდგენილი ასეთი პრინციპები თან უნდა ახლდეს ყველა სასოფლო სამეურნეო საწარმოს, რომელიც კოოპერატიული მოძრაობის ნაწილს წარმოადგენს. სწორედ ეს განასხვავებს ამ საწარმოებს სხვა ტიპის მეურნეობებისგან. ამ და სხვა ფაქტორების რიგმა განაპირობა 1895 წელს საერთაშორისო კოოპერატიული ალიანსის (სკა) შექმნა, რომელსაც დღეს წამყვანი ადგილი უჭირავს კოოპერატიული მოძრაობის ფორმირებაში.

კოოპერატივის საწყისი პრინციპის - *ნებაყოფლობითი წევრობის*, განხილვისას, მისი დადებითი ეფექტის უზრუნველყოფელი აუცილებელი ფაქტორები იქნება: *პირადი თავისუფლება; პირადი მოტივაცია; წევრისა და კოოპერატივის მიზნების დამთხვევა; მეთოდების მიღება, რომლითაც კოოპერატივი აღწევს თავის მიზნებს; ზოგადი მენტალიტეტი.*

საზოგადოებრივი კონტროლის განსახორციელებლად საკმარის ფაქტორს წარმოადგენს *კომპეტენცია* (ეკონომიკურ მეცნიერებებში გაგებულია, როგორც უფლებებისა და მოვალეობების მთელი რიგი, რომელიც შეესაბამება სრულ განაკვეთზე გათვალისწინებულ თანამდებობას). ეს საშუალებას გვაძლევს ეკონომიკის სტაბილურობის შესანარჩუნებლად მისი ძირითადი ელემენტებისა და წევრთა ძირითადი ნაწილის საქმიანობის კონტროლში მონაწილეობის ეფექტის შექმნით. აუცილებელი ფაქტორები იქნება შემდეგი: *უფლებების თანასწორობა; ურთიერთპასუხისმგებლობა; დემოკრატია; ორმხრივი ნდობა.*

დემოკრატიული მმართველობის განსახორციელებლად აუცილებელია შემდეგი ფაქტორები (*კოოპერატივის ერთი წევრი - ერთი ხმა*): *თანასწორი უფლებები; არჩევითი ხელმძღვანელობა; მენეჯმენტის ანგარიშვალდებულება; ურთიერთპასუხისმგებლობა; ორმხრივი ნდობა; მენეჯმენტის უფლებებისა და მოვალეობების რეგულირება.*

წარმოდგენილია კოოპერატივების შექმნისა და ფუნქციონირების პრინციპები, რომლებიც ადაპტირებულია სასოფლო-სამეურნეო თანამშრომლობის სისტემაში:

1. კოოპერატივის ნებაყოფლობითი წევრობა;
2. ურთიერთდახმარებისა და ეკონომიკური სარგებლის მიწოდება კოოპერატივის წევრებისათვის, რომლებიც მონაწილეობენ მის საწარმოო და სხვა ეკონომიკურ საქმიანობაში;
3. კოოპერატივის მოგებისა და ზარალის განაწილება მის წევრთა შორის, მათი პირადი შრომითი მონაწილეობის ან კოოპერატივის ეკონომიკურ საქმიანობაში მონაწილეობის გათვალისწინებით;
4. კოოპერატივის ეკონომიკურ საქმიანობაში იმ პირთა მონაწილეობის შეზღუდვა, რომლებიც არ არიან მისი წევრები;
5. კოოპერატივის წევრების დამატებით წილებზე და ასოცირებული წევრების წილებზე დივიდენდების შეზღუდვა;
6. კოოპერატივის საქმიანობის მართვა დემოკრატიულ საფუძველზე (*კოოპერატივის ერთი წევრი - ერთი ხმა*);
7. კოოპერატივის საქმიანობის შესახებ ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა მისი ყველა წევრისთვის.

კოოპერატივის მოგებისა და ზარალის განაწილების პრინციპის საკმარის ფაქტორს, მის წევრთა შორის, მათი პირადი საქმიანი მონაწილეობის ან კოოპერატივის ეკონომიკურ საქმიანობაში მონაწილეობის გათვალისწინებით, წარმოადგენს - განათლების რეგლამენტაცია, კოოპერატიული კაპიტალის გამოყენება და განაწილება, ხოლო აუცილებელი ფაქტორებია:

- სახელფასო ფონდის ზომა პირდაპირ დამოკიდებულია წარმოების საბოლოო შედეგებზე (საწარმოო კოოპერატივში);
- წევრების მიერ მოგების (შემოსავლის) განაწილების მეთოდების მიღება და ზარალის დაფარვა;
- სუბსიდირებული პასუხისმგებლობა კოოპერატივის სესხებზე.

მრავალი ქართველი მეცნიერ-ეკონომისტის აზრით (ნ. ჭითანავა, გ. ყუფუნია, გ. მალაშხია, პ. კოლუაშვილი, მ. ჯიბუტი, გ. ქეშელაშვილი და სხვანი), მომავალში საქართველოს მრავალ-სტრუქტურირებული აგრარული ეკონომიკის საფუძველი უნდა გახდეს მსხვილი სასაქონლო ფერმები წარმოების ორგანიზაციის კოლექტიური ფორმებით, რომლებსაც აქვთ ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის უდავო უპირატესობა. ასეთი საწარმოები უკეთესად ეგუებიან სოფლის მეურნეობისთვის არახელსაყრელ პირობებს: ბუნებრივსა და კლიმატურს, მსხვილი სამრეწველო საწარმოების მონოპოლიებსა და ფასების უთანასწორობას. რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში სოფლის მეურნეობის განვითარება ემყარებოდა წარმოების ორგანიზების კოლექტიურ ფორმებს, კომბინაციურ ტრადიციებს, ამიტომ მართვის კოოპერატიული ფორმები, სხვა ფორმებთან შედარებით, უფრო სრულად აკმაყოფილებს გლეხთა ინტერესებს. ჩვენი აზრით, სოფლის მეურნეობასთან უფრო ახლოსაა ხალხის გაერთიანება მათი უშუალო წვლილის მიხედვით საწარმოო საქმიანობაში, შრომის შედეგებზე და მენეჯმენტის დემოკრატიულ ხასიათზე დაყრდნობით.

სოფლის მეურნეობის კოოპერაციას აქვს თავისი არსებითი თავისებურებები, რომლებიც დაკავშირებულია მისი მონაწილის ცხოვრების სპეციფიკასთან. სოფლის მეურნეობა არის რთული სამეწარმეო, სოციალური და ეკოლოგიური სისტემა, სადაც ურთიერთქმედებს მრავალი ეკონომიკური, სოციალური და ბიოლოგიური ფაქტორი. სოფლის მეურნეობის საწარმოები ქვეყანას აწვდიან საკვებს და ნედლეულს

ინდუსტრიისთვის, ისინი მონაწილეობენ დემოგრაფიული და შრომითი პოტენციალის რეპროდუქციაში, გამოყენებული აგრობიოცენოზის ეკოლოგიურ ბალანსში და გარემოს შენარჩუნებაში. ამიტომ, აუცილებელია აგრარული ურთიერთობების განსაკუთრებული ხასიათი და მიდგომები მათი რეფორმირებისადმი.

ზოგადად, სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების რეორგანიზაცია, აგრარული რეფორმის მსგავსად, ხანგრძლივი პროცესია. სოციალური და ეკონომიკის სხვა სფეროების რეფორმებისგან განსხვავებით, აგრარული რეფორმა შესაძლებელია მხოლოდ ევოლუციური და არასდროს - რევოლუციური მეთოდების გამოყენებით. ეს არის პროცესი, რომელიც მოიცავს წარმოებისა და სოციალური ცხოვრების მრავალ ასპექტს; რეფორმის ხანგრძლიობა განპირობებულია სოფლის მეურნეობის, როგორც ყველაზე რთული ბიოლოგიური და სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის, თავისებურებებით, რომელიც ვერ იტანს მასშტაბურ და მკვეთრ ცვლილებებს. ამას ხშირად ინერციულობასაც უწოდებენ.

ამჟამად მსოფლიო აგროსამრეწველო კომპლექსმა შეიმუშავა ეკონომიკური თანამშრომლობისა და წარმოების ინტეგრაციის ორი ფორმა:

- **ჰორიზონტალური**, რომელიც წარმოდგენილია საკუთრებისა და მართვის სხვადასხვა ფორმის სასოფლო-სამეურნეო საწარმოებით;
- **ვერტიკალური**, რომელიც წარმოდგენილია სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების ასოციაციებით, მათი ქვედანაყოფებით გადამამუშავებელი მრეწველობის შესაბამის წარმონაქმნებთან და ა.შ.

აგრარული რეფორმის განხორციელების პროცესში, მენეჯმენტის სხვადასხვა ფორმის ფუნქციონირებისას, აგროსამრეწველო კომპლექსში თანამშრომლობას განვიხილავთ, როგორც თანამშრომლობის ერთიანი სისტემის ჩამოყალიბებას, საკუთრების ფორმის მიუხედავად. აქედან გამომდინარე, შეიძლება არსებობდეს საკუთრების სახელმწიფო, კოლექტიურ-წილობრივი და კერძო ფორმების კომბინაცია.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში ფერმერების დიდი ნაწილი დაკავებულია სასაქონლო წარმოებით, ესენი არიან წარმოების მცირე ერთეულები (არტელები). მათ შორის არსებობენ არაფორმალური გლეხურ მეურნეობათა ასოციაციები; ყველაზე გავრცელებული ფორმა კი გლეხთა (ფერმერთა) შინამეურნეობების ასოციაციებია.

სოციალურ-ეკონომიკური მონიტორინგის მონაცემების თანახმად, ფერმერები საკმარის ინტერესს ავლენენ სხვადასხვა კოოპერატიული საწარმოების მიმართ. გამოკითხულთა მესამედზე მეტი მხარს უჭერს საკუთარი კოოპერატივის შექმნას ურთიერთსესხების მისაღებად. ფერმერთა მნიშვნელოვანი ნაწილი (50%) გაერთიანებულია ადჭურვილობის ერთობლივი გამოყენების მიზნით, დაახლოებით 40% მონაწილეობს სხვადასხვა ფორმის ერთობლივ საქმიანობაში პროდუქციის რეალიზაციისთვის, 16%-მიწოდებისათვის, 30%-ზე მეტი - სასოფლო-სამეურნეო და მეცხოველეობის პროდუქტების ერთობლივი წარმოებისათვის.

ნაშრომის მეორე თავში „სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების ტენდენციები და შესაძლებლობები“ შესწავლილა უცხოეთის ქვეყნების გამოცდილება სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ფუნქციონირებასა და რეგულირებაში; გაანალიზებულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების SWOT ანალიზი; განხილულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორები.

პირველი სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივი ევროპაში დაარსდა XVII საუკუნეში, ერთერთ სამხედრო საზღვარზე, სადაც მესაზღვრეები საკუთარ ოჯახებთან ერთად ცხოვრობდნენ. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ევროპაში პირველი სამოქალაქო სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებიც შეიქმნა. მოგვიანებით ისინი გამოჩნდნენ ჩრდილოეთ ამერიკაში და სხვა კონტინენტებზეც, რაც მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში სოფლის მეურნეობის განვითარების ერთ-ერთი ინსტრუმენტი გახდა. ფერმერები თანამშრომლობდნენ ურთიერთდაზღვევის კომპანიების, საკრედიტო კავშირების შესაქმნელად, რომლებიც იქნა შედგენილი სასოფლო-სამეურნეო სფეროში ფუნქციონირებადი პირველადი სასესხო კაპიტალის შექმნის მიზნით. ზოგიერთი მათგანი გახდა უნივერსალური ბანკი, მაგალითად, **Crédit Agricole** (საფრანგეთი) ან **Rabobank** (ნიდერლანდები).

- **ახალ ზელანდიაში** სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ისტორია XIX საუკუნის ბოლოდან იწყება. ეს იყო პირველი მცირე კოოპერატიული ყველის ქარხანა, რომელიც დაარსდა 1871 წელს ჰაიკლიფში, ოტაგოს ნახევარკუნძულზე. ახალი ზელანდიის მთავრობის აქტიური მხარდაჭერით, მცირე კოოპერატივები, რომლებიც შესაფერისი იყო იზოლირებული ტერიტორიებისთვის, ახალი

ზელანდიის ინდუსტრიაში მალე დომინანტად იქცა, ხოლო 1905 წლისთვის რძის კოოპერატივები უკვე ძირითად ორგანიზაციულ სტრუქტურას წარმოადგენდა. 1920–30–იან წლებში ახალ ზელანდიაში 500-მდე რძის კოოპერატივი ფუნქციონირებდა, საიდანაც კერძო საკუთრებაში 70-ზე ნაკლები კომპანია იყო.

კანადას აქვს განვითარებული სოფლის მეურნეობა და სურსათის ექსპორტიორია, რაც დიდ როლს თამაშობს ქვეყნის ეკონომიკაში. აქ ყველაზე მნიშვნელოვანი კოოპერატივები იყო „ხორბლის აუზები“. ამ ფერმერულმა ასოციაციებმა იყიდეს და გადაიტანეს მარცვლეული დასავლეთ კანადაში. მათ შეცვალეს მარცვლეულის ინდივიდუალური და უცხოელი მყიდველები და დაიწყეს ბაზარზე დომინირება ომის შემდგომ პერიოდში. 1990-იანი წლებისთვის მოხდა მათი უმეტესწილი პრივატიზება და რამდენიმე მათგანის შერწყმა. ახლა ყველა ყოფილი „ხორბლის აუზი“ კორპორაციის **Viterra** ნაწილია. კანადის კოოპერატივების ასოციაცია (CCA) არის ეროვნული კოოპერატიული ასოციაცია, რომელიც წარმოადგენს 9 მილიონზე მეტ წევრს 3000-ზე მეტი კოოპერატივიდან და საკრედიტო კავშირიდან.

არსებული საერთაშორისო ურთიერთობები ძლიერდება. ხორციელდება მრავალფეროვანი ურთიერთობა გერმანიის, აშშ-ს, ფინეთისა და სხვა ფერმერთა ორგანიზაციებთან და პროფკავშირებთან, რომლის ფარგლებშიც ხდება გამოცდილებისა და სპეციალისტების გაცვლა, შეიქმნა ტრენინგის პრაქტიკა და უცხოური სტაჟირება ფერმერულ გაერთიანებათა წევრებისთვის. ქვეყნებს შორის სოციალური და ეკონომიკური განსხვავებების არსებობის შემთხვევაშიც კი, განვითარებული ეკონომიკის ქვეყნებში მართვის თანამედროვე ფორმების შესწავლა გამოიწვევს პოზიტიურ ცვლილებებს ჩვენს აგრარულ კომპლექსში. როგორც უცხოური პრაქტიკა გვიჩვენებს, სოფლის მეურნეობის სექტორი მოითხოვს თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებას მდგრადი განვითარებისა და მაღალი ხარისხის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოებისთვის.

დღეს ძირითადი ამოცანებია სახელმწიფოსა და კოოპერატივებს შორის ბალანსის დამყარება, სამეწარმეო საქმიანობის ოპტიმალური პირობების უზრუნველყოფა და ფერმერული მეურნეობების კონკურენტუნარიანობის გაზრდა. დასავლეთის ქვეყნების (იტალია, გერმანია, აშშ) გამოცდილება მიუთითებს, რომ მცირე ბიზნესის განვითარების მატერიალური საფუძველია მოქნილი სპეციალიზაცია, რაც მცირე

საწარმოებისათვის შესაძლებელს ხდის, სწრაფად მოახდინონ რეაგირება ბაზრის საჭიროებების ცვლილებებზე.

ბიზნესი, ერთი მხრივ, უზრუნველყოფს შიდა ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობას და, შესაბამისად, მის თავისუფალ ურთიერთქმედებას სხვა ქვეყნის ეროვნულ ეკონომიკასთან, რაც მოთხოვნის დიფერენცირებისა და ნებისმიერი ტექნიკური სიახლის შემუშავების, განვითარებისა და განხორციელების ეფექტურობაზე ფოკუსირების ხარჯზე ხდება. მეორე მხრივ, ქმნის გამჭვირვალე ეფექტს (მათ შორის საგარეო ეკონომიკურ სფეროში) თავისი მანევრულობით და მსოფლიო ბაზრის მცირე ნიშებისა და სეგმენტების ათვისებისათვის მზაობით.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის პოზიცია მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში შევსაფასეთ **SWOT-ანალიზის** მეთოდის გამოყენებით:

ძლიერი მხარეები. საქართველოს აქვს უნიკალური შესაძლებლობები, გაზარდოს თავისი წვლილი კვების პრობლემების მოგვარებაში, რაც განისაზღვრება მისი ბუნებრივი შედარებითი უპირატესობებით: მსოფლიოში წყლის მნიშვნელოვანი რესურსები და ტერიტორიული სიახლოვე მსოფლიოს რეგიონებთან შავი ზღვის პორტების გამოყენებით.

სუსტი მხარეები. საქართველოს მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში მონაწილეობის ახალი შესაძლებლობების წარმატებით რეალიზაციისთვის საჭიროა სოფლის მეურნეობაში არსებული ხარვეზების გადალახვა. პირველ რიგში, ეს არის სოფლის მეურნეობის პროდუქციის დაბალი კონკურენტუნარიანობა.

შესაძლებლობები. დღეისათვის საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტრომ, ინდუსტრიულ კავშირებთან და აგრო-კვების ბაზრის ექსპერტებთან ერთად, შეიმუშავა დამატებითი ღონისძიებების კომპლექტი, რომლებიც უნდა განხორციელდეს საქართველოს სოფლის მეურნეობის მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრობის პირობებთან ეტაპობრივი ადაპტაციისთვის. ამ ზომების განხორციელების შედეგად ინდუსტრიაში შენარჩუნდება პოზიტიური დინამიკა და მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია გახდება დამატებითი სტიმული შიდა სოფლის მეურნეობაში ახალი სტრატეგიული ინვესტორების შემოსვლის.

საფრთხეები. იმპორტის გადასახადებისა და კვოტების განაკვეთების შემცირება გააძლიერებს კონკურენციას ადგილობრივ მწარმოებლებსა და იმპორტიორებს შორის.

იმპორტირებული საკვების მოცულობის ზრდას და შიდა პროდუქტებით, თანაბარ პირობებში მისთვის კონკურენციის გაწევას შეუძლია სოფლის მეურნეობის მცირე და საშუალო მწარმოებელთა დიდი ნაწილის განადგურება, რაც უზარმაზარ საფრთხეს წარმოადგენს სოფლის მეურნეობის რეგიონებისთვის.

ცხრილი 1. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების SWOT-ანალიზი
(საავტორო ცხრილი)

ძლიერი მხარეები (S)	სუსტი მხარეები (W)
<ul style="list-style-type: none"> - მსოფლიოში მტკნარი და მინერალური წყლის მნიშვნელოვანი რესურსები; - მინერალური სასუქების ინდუსტრია, - ტერიტორიული სიახლოვე მსოფლიოს რეგიონებთან შავი ზღვის პორტების გამოყენებით; - მზარდი მოთხოვნილება ციტრუსებზე (ცენტრალური და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზია, შუა და ახლო აღმოსავლეთი, ჩრდილოეთ ევროპა, ჩრდილოეთ ამერიკა, ავსტრალია); - შემონახული კვლევითი პოტენციალი; - მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრობა. 	<ul style="list-style-type: none"> - სოფლის მეურნეობის პროდუქციის დაბალი კონკურენტუნარიანობა; - ბაზრის განუვითარებელი ინფრასტრუქტურა; - ქართული სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ფასში ინფრასტრუქტურული ხარჯების დიდი ხვედრითი წილი; - მოძველებული ტექნიკის და ტექნოლოგიების გამოყენება; - რესურსების არარაციონალურ გამოყენება და წარმოების მაღალ დანახარჯები; - სოფლის მეურნეობის მწარმოებელთა უმეტესობის დაბალი ინფორმირებულობა თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენების წარმატებული გამოცდილების, მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის ახალი მიღწევების შესახებ; - ისეთი სპეციალისტების სიმცირე, რომლებსაც შეუძლიათ ინოვაციური ტექნოლოგიების პრაქტიკაში გამოყენება და თანამედროვე ტექნოლოგიებზე მუშაობა; - ახალგაზრდებში სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების დაბალი პრესტიჟი; - სოფლის მეურნეობის მწარმოებლების პროფესიული საკონსულტაციო სისტემის არარსებობა.
შესაძლებლობები (O)	საფრთხეები (T)
<ul style="list-style-type: none"> - საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტროს ინდუსტრიულ კავშირებთან და აგრო-კვების ბაზრის ექსპერტებთან ერთად შემუშავებული დამატებითი ღონისძიებების კომპლექსი; - ინდუსტრიაში პოზიტიური დინამიკის შენარჩუნება; - მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია, როგორც შიდა სოფლის მეურნეობაში ახალი სტრატეგიული ინვესტიორების შემოსვლის და ექსპორტის მოცულობის ზრდის სტიმული; - მეღორეობისა და მეფრინველეობის მაღალი მომგებიანობა და დაბალრისკიანობა; 	<ul style="list-style-type: none"> - იმპორტის გადასახადებისა და კვოტების განაკვეთების შემცირებასთან ერთად კონკურენციის ზრდა ადგილობრივ მწარმოებლებსა და იმპორტიორებს შორის; - იაფი იმპორტის შემოდინებისა და სოფლის მეურნეობის არაკონკურენტუნარიან მწარმოებელთა გაკოტრების შედეგად, უმუშევრობის და სოციალური დაძაბულობის ზრდა; - ზარალი, რომელიც შესაძლებელია განიცადოს სოფლის მეურნეობამ (3.3 მლრდ ლარი); - საქართველოს ეტაპობრივი გადაქცევა გენმოდირიფიცირებული პროდუქტების საიმპორტო რეგიონად; - ქვეყნის სასურსათო უსაფრთხოებისთვის გადაულახავი პრობლემების შექმნა.

<ul style="list-style-type: none"> - მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში გაწევრიანების პროცესი, როგორც სოფლის მეურნეობის ინდუსტრიაში მოდერნიზაციის პროცესების კატალიზატორი; - საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარება; - ადგილობრივი მწარმოებლებისთვის უცხოურ ბაზრებზე წვდომა; - კლასტერების, - რეგიონული წარმოების ახალი ორგანიზაციული ფორმის, - შექმნა; - კონკურენციის გაზრდის გამო პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება. 	
---	--

ამრიგად, საქართველოს სოფლის მეურნეობას მოუწევს მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის (WTO) მოთხოვნებთან ადაპტაციის რთული და რისკიანი გზის გავლა. გარკვეული სირთულეების გადალახვისა და ქვეყნის სოფლის მეურნეობის პოტენციალის რეალიზაციის შედეგად, საქართველოს შეუძლია მოახდინოს სოფლის მეურნეობის სექტორის მოდერნიზაცია და გახდეს სურსათის ერთ-ერთი ღირსეული ექსპორტიორი მსოფლიოში.

ქართველმა ფერმერებმა დღეს ნაკლებად იციან კოოპერატივების მიერ მოტანილი შესაძლო სარგებლის შესახებ. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში ცნობილი კოოპერატივები საწარმოებია, რომლებიც ქმნიან ფილიალებს მთელი ქვეყნის მასშტაბით - ფინეთში ვალიო, ინდოეთში ამული. დროა, ჩვენმა სოფლის მეურნეობის სამინისტრომაც დაიწყო ფიქრი კოოპერატივების მხარდაჭერაზე და ამ მიმართულებით შესაბამისი კანონების მომზადება-განხილვაც დაიწყო.

გარდა ამისა, მოქმედებს ინფორმირებულობის დაბალი დონეც. ფერმერებს უბრალოდ წარმოდგენილიც კი არ აქვთ გაერთიანების ეკონომიკური სარგებელი. მათთვის პირველადი ახსნა-განმარტების დონეზე ჩატარებული მეცადინეობის არც ერთი ფორმა არ არსებობს არც ადგილობრივ, არც რეგიონულ და სახელმწიფო დონეზე.

კოოპერატივების განვითარებაში დიდ როლს თამაშობს სახელმწიფო დახმარება. მაგალითად, ფინეთში მთელი სახელმწიფო დახმარება ხორციელდება მხოლოდ კოოპერატივების სეგმენტში. ამიტომაც დღეს ვალიო მოიცავს 10 ათასამდე რძის ფერმას და ერთერთი წამყვანი პოზიცია უჭირავს რძისა და რძის პროდუქტების

ბაზარზე ევროპასა და მსოფლიოში. ანალოგიური ვითარებაა დასავლეთის სხვა ქვეყნებშიც - გერმანია, ჰოლანდია, ნორვეგია და ა.შ.

ცხადია, ფერმერების კოოპერატივებში გაწევრიანების სტიმულირების მიზნით, მათთვის ხელსაყრელი პირობების შექმნაა საჭირო. საქართველოში ჯერ არ არსებობს ასეთი პირობები. სასიხარულოა, რომ სოფლის მეურნეობის სამინისტრომ მიიღო გადაწყვეტილება კოოპერატივების განვითარების შესახებ, მაგრამ სამწუხაროა, რომ ეს გადაწყვეტილება ჯერაც არ განხორციელებულა.

კოოპერატივებს კიდევ მრავალი ფორმა აქვთ:

1. გადამუშავება - ნებისმიერი წარმოება, ხორცისა და რძის პროდუქტების ჩათვლით;
2. გაყიდვა (ვაჭრობა) არ არის მხოლოდ პროდუქციის რეალიზაცია, არამედ მისი შეფუთვა და შენახვა;
3. მომსახურე პერსონალი - ყველაფერი, რაც ეხება რემონტს, მიწის დამუშავებას, მცენარეთა დაცვას და ლეგალურ საქმიანობასაც კი. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ნებისმიერი მომსახურება;
4. მომარაგება - შეიქმნა საკვების, სასუქებისა და სხვა საქონლის ერთობლივი შესყიდვისთვის, ფულის დაზოგვის მიზნით;
5. მებაღეობის, სამებაღეო და მეცხოველეობის კოოპერატივები იქმნება ამ ინდუსტრიების მომსახურების უზრუნველსაყოფად - მარკეტინგიდან დამუშავებამდე;
6. შეიძლება არსებობდეს სოფლის მეურნეობის სამომხმარებლო კოოპერატივების სხვა, ნაკლებად გავრცელებული ტიპები.

მკაფიოდ ჩამოვაყალიბოთ განსხვავება კოოპერატივებსა და სოფლის მეურნეობის საწარმოებს შორის:

- კოოპერატივი თავად ითვლება იურიდიულ პირად, ამიტომ მას შეუძლია შეიძინოს აღჭურვილობა, იჯარით აიღოს მიწის ნაკვეთი, აიღოს სესხები და დადოს ხელშეკრულებები - იმუშაოს თითქმის როგორც მეურნეობამ. იგი რეგისტრირებულია ისევე, როგორც ჩვეულებრივი იურიდიული პირი.
- ძირითადი განსხვავებები დაგროვიდა გადაწყვეტილების მიღებისა და შემოსავლის გამოყენების სფეროში. გადაწყვეტილებებს იღებენ კენჭისყრით -

თითოეულ წევრს აქვს ერთი ხმა. ერთადერთი გამონაკლისია მოგების გადანაწილება. ჩვეულებრივი მეურნეობისგან განსხვავებით, სადაც მესაკუთრეს შეუძლია მიიღოს სულ მცირე მოგება, საწარმოო კოოპერატივებში წმინდა მოგების 70% მიდის განვითარებაზე. დარჩენილი 30% ნაწილდება არა კოოპერატორთა წილის პროპორციულად, არამედ თითოეული ინდივიდუალური წევრის მიერ წლის განმავლობაში ჩადებული შრომის რაოდენობის მიხედვით. თუ კოოპერატივში ადგილი აქვს ზარალს, იგი სარეზერვო ფონდიდან იფარება, ხოლო თუ ფონდის სახსრები არ არის საკმარისი, კოოპერატივის წევრები ახორციელებენ დამატებითი შენატანების რეგისტრირებას და წილების გადაანგარიშებას.

ნაშრომის მესამე თავში „სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების პრიორიტეტები და რეგულირება“ განსაზღვრულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების როლი და მნიშვნელობა სოფლის და აგრობიზნესის მდგრად განვითარებაში; შეფასებულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების შესაძლებლობები „გადაუდებლობა-ზეგავლენის“ მატრიცით; გაანალიზებულია მატრიცა „გავლენა-გადაუდებლობა-პრიორიტეტი“; ჩამოყალიბებულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების პრიორიტეტები და რეგულირების მექანიზმები.

სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ეფექტურობა, პირველ რიგში, დამოკიდებულია სოფლის მეურნეობის წარმოების ინტენსიფიკაციაზე მოქმედ ფაქტორთა რიგზე. მათი კლასიფიცირება შეიძლება ოთხ ძირითად ჯგუფად: იურიდიული, ორგანიზაციული, სოციალურ-ეკონომიკური და რესურსული.

- სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების *იურიდიული უზრუნველყოფა* ფორმირდება სახელმწიფო და რეგიონულ დონეზე, კანონების, განკარგულებებისა და ინსტრუქციების სახით. რეგიონების უფლებების გაფართოებიდან გამომდინარე, მრავალი რეგულაცია შემუშავებულია ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ რეგიონის თავისებურებათა გათვალისწინებით;
- *ორგანიზაციული ფაქტორები* ასოცირდება ორგანიზაციული და საწარმოო სტრუქტურის გაუმჯობესებასთან, სპეციალიზაციასთან, წარმოების კონცენტრაციასთან, მართვის ორგანოების ფუნქციების განსაზღვრასთან,

ოპერაციულ მენეჯმენტთან, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებში შრომის ორგანიზაციასთან;

- *სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები* აერთიანებს პროგნოზირებისა და დაგეგმვის სისტემის გაუმჯობესების საკითხებს; ეკონომიკურ ურთიერთობებს; სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ბაზარსა და ლოგისტიკას; კოოპერატივების წევრების ეკონომიკური წახალისების მექანიზმებს; თანამშრომლების მატერიალურ წახალისებას; სოციალურ ინფრასტრუქტურას;
- *რესურსული ფაქტორები* მოქმედებს მატერიალური და ტექნიკური უზრუნველყოფის პრობლემების გადაჭრის, სოფლის მეურნეობის კოოპერატივების შრომის, ფინანსური და მიწის რესურსების რაციონალური გამოყენების გზით.

ყველა ეს ფაქტორი ორგანულ კავშირშია ერთმანეთთან და გავლენას ახდენს საქმიანობის შედეგებზე სამეცნიერო და ტექნოლოგიური პროგრესისა და ტექნოლოგიის მიღწევების განვითარების გზით. ამ შემთხვევაში ძირითად შედეგობრივ მაჩვენებლად შეიძლება ჩაითვალოს: მთლიანი შემოსავალი, მომგებიანობა, წარმოების ღირებულება.

კოოპერატივის მიწოდებისა და მარკეტინგის ეფექტურობა დამოკიდებულია წევრების სარესურსო საჭიროებების სრულ დაკმაყოფილებაზე და **ადგილობრივ ბაზარზე კოოპერატივის როლის ეტაპობრივ ზრდაზე** (წევრთა ბაზის გაფართოების ხარჯზე).

ჩვენი კვლევის მიზანს წარმოადგენდა სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებისა და სოფლის მეურნეობაში არსებული სხვა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმების ძირითადი მაჩვენებლების გაანგარიშება შიდა ქართლის რეგიონის ორი მუნიციპალიტეტის დონეზე. ეს მაჩვენებლები იყო შემდეგი:

- 1) ნათესი ფართობები, მოსავალი და მოსავლიანობა;
- 2) პირუტყვის, ფრინველისა და მეცხოველეობის პროდუქციის წარმოება;
- 3) სასუქებისა და შხამ-ქიმიკატების გამოყენება;
- 4) მცირე სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის რაოდენობა და გამოყენება;
- 5) სასოფლო-სამეურნეო ძირითადი საშუალებები;
- 6) სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის აღებული კრედიტების რაოდენობა.

გამოკვლევის მეთოდია სასოფლო-სამეურნეო აღწერა, რომელიც ჩატარებულია საქსტატის მიერ 2014 წელს, როგორც კვლევის საბაზისო მაჩვენებლები და ავტორის მიერ ჩატარებული კვლევები, რომლის დროსაც გამოკითხვა მიმდინარეობდა ერთსა და იმავე მეურნეობებში 2 წლის განმავლობაში, ანუ 10 ეტაპად (წელიწადში 5 ეტაპი).

გამოკვლევის ობიექტს წარმოადგენდა სოფლად განლაგებული მეურნეობები, რომლებსაც გააჩნიათ სოფლის მეურნეობისათვის დამახასიათებელი ყველა აუცილებელი ატრიბუტი: ა) სასოფლო-სამეურნეო მიწა, რომელიც ან კერძო საკუთრებაში იმყოფება, ან/და იჯარით არის აღებული; ბ) ფრინველი, პირუტყვი და ფუტკარი.

საველე სამუშაოები. რაც შეეხება კოოპერატივების თანამშრომელთა გამოკითხვის მეთოდებს:

1. საწარმოს წარმომადგენელი და ნდობით აღჭურვილი პირი ავსებდა ხუთივე ეტაპისათვის დამზადებულ ონლაინ-კითხვარებს;
2. იმ შემთხვევაში, როდესაც იყო ონლაინ-კითხვარის შევსების პრობლემა (მაგალითად, პირის მიერ კომპიუტერთან ურთიერთობის სიძნელის, სხვა დასაბუთებული მიზეზის გამო), მაშინ ტარდებოდა პირისპირ, ან ტელეფონით გამოკითხვა.

გამოკვლევის ეტაპები. რომ არა კვლევის პირველი ეტაპი, რომელიც წინ უძღოდა 2020 წელს, მისი ბოლომდე მიყვანა ობიექტურად გაჭირდებოდა. მაგრამ ვინაიდან როგორც თვით ინტერვიურებულები, ასევე შესაბამისი მუნიციპალიტეტები უკვე იცნობდნენ კვლევის მიმდინარეობასა და თავისებურებებს, ონლაინ და ტელეფონით გავაგრძელეთ მონაცემების შეგროვება.

რამდენიმე სიტყვით აღვწერთ გამოკითხვის პროცესს და გამოყენებულ კითხვარებს:

საწყისი კითხვარები გამოვიყენეთ გამოკვლევის პირველ და მეორე წელს. შემდგომ ისინი შეიცვალა ბევრი მიზეზის გამო: ნაკვეთის სარეგისტრაციო ნომრებში, პარტნიორთა სტრუქტურაში, ნაკვეთის საიდენტიფიკაციო მონაცემებში, მიწათსარგებლობის უფლებრივი ცვლილებები, პირუტყვის სულადობა და სხვა;

კვარტალური კითხვარები გამოვიყენეთ გამოვიყენეთ კვლევის როგორც პირველ, ასევე მეორე წელს. თავფურცლები ამ კითხვარებში ივსებოდა საწყისი კითხვარის

ანალოგიურად და, შესაბამისად, თუ საწყის კითხვარში რაიმე მონაცემი იცვლებოდა, ეს კვარტალურ კითხვარებში პოვებდა ასახვას;

ფინალური კითხვარი გამოვიყენეთ ორივე წლის მე-4 კვარტლებში, ანუ წლის დასასრულს. ვინაიდან დასკვნითი კითხვარი წლის შემაჯამებელს წარმოადგენს, გასაგებია, რომ მას ჩვენ ვადგენდით, როგორც საწყის და კვარტალურ კითხვარებში ასახული მაჩვენებლების ჯამურ დოკუმენტს.

ჩვენ მოვიყვანეთ გავლენა-გადაუდებლობისა და პრიორიტეტულობის მატრიცის მაგალითი. ყველაფერი, რასაც აქვს მაღალი გავლენა და მაღალი გადაუდებლობა, ღებულობს ყველაზე მაღალ პრიორიტეტს, ხოლო დაბალი გავლენა და დაბალი გადაუდებლობა - ყველაზე დაბალ პრიორიტეტს.

არცერთი მატრიცა არ არის უნივერსალური სტრუქტურა. იმისათვის, რომ დადგინდეს აქტუალობა, გავლენა და პრიორიტეტი, ძირითად დაინტერესებულ მხარეებთან და შემდეგ განუწყვეტლივ უნდა განისაზღვროს ტერმინთა განმარტებები. ის, რაც ბიზნესისთვის მაღალი პრიორიტეტია, შეიძლება ბევრად ნაკლებად მნიშვნელოვანი იყოს მესამე მხარისათვის, ამიტომ, ყველა შეთანხმებისა და კონტრაქტის შესაბამისობა კრიტიკულად მნიშვნელოვანია.

დიაგრამა 1. გავლენა-გადაუდებლობა-პრიორიტეტის მატრიცა¹

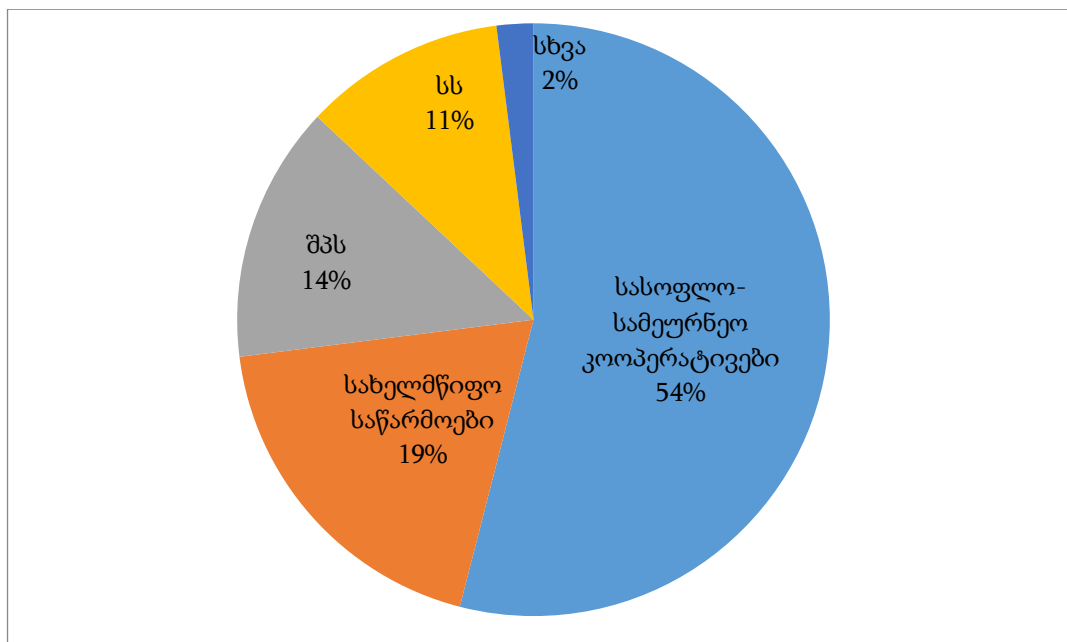
		გავლენა		
		დაბალი	საშუალო	მაღალი
გადაუდებლობა	პრიორიტეტი	დაბალი	საშუალო	მაღალი
	მაღალი	საშუალო	მაღალი	მაღალი
	საშუალო	დაბალი	საშუალო	მაღალი
	დაბალი	დაბალი	დაბალი	საშუალო

¹ შედგენილია წყაროს მიხედვით: <https://blogs.bmc.com/impact-urgency-priority/?print=pdf>

უნდა აღინიშნოს, რომ როცა ვაანალიზებდით საკვლევ საკითხს, პრიორიტეტების განსაზღვრის საკითხმა ერთგვარი დაბნეულობა გამოიწვია. პრიორიტეტის დონეების შერჩევისას ჩვენი, კოოპერატივის წევრებისა და მომხმარებლების მოსაზრებები გაიყო. თუნდაც ყოველდღიური საკითხებისთვის, მომხმარებლები ადგენდნენ პრიორიტეტის ყველაზე მაღალ დონეს, და - პირიქით, კოოპერატივის წევრები ქვედა საფეხურებს, რადგანაც არ სურდათ საკუთარი თავის შეზღუდვა უფრო მოკლე დროითი მონაკვეთით.

ძირითადი ფონდები კატასტროფულად ამორტიზირებულია და 1985 წელთან შედარებით, რომელზეც საქართველოს ეკონომიკური, მ.შ. სოფლის მეურნეობის დარგის მაჩვენებლების პიკი მოდის, რეგიონის მანქანებისა და ტრაქტორების პარკი 6-ჯერ არის შემცირებული. მანქანებისა და ტრაქტორების პარკის ცვეთის კოეფიციენტმა საშუალოდ 90% შეადგინა.

დიაგრამა 2. საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების სტრუქტურა ორგანიზაციული და იურიდიული ფორმების მიხედვით

წყარო: საქსტატი, სოფლის მეურნეობა;

<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/196/soflis-meurneoba>

რაც შეეხება ჩვენს მოსაზრებას საქართველოში კოოპერატივების ამა თუ იმ სახის არსებობის შესაძლებლობის შესახებ, იგი შემდეგია: **სასოფლო-სამეურნეო საწარმოო**

კოოპერატივებს შეუძლიათ ფუნქციონირება კიდევ ერთი ევროპული მოდელის, - ასოციაციების სახით, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ:

- 1) კარგად არიან ადაპტირებულნი სოფლის მეურნეობის წარმოების თავისებურებებთან და მზად არიან გაუძლონ არსებულ რისკებს;
- 2) საშუალება აქვთ ბაზარზე შევიდნენ წარმოების საშუალებებით, საკრედიტო კაპიტალით, მომსახურებებითა და საკვები პროდუქტებით;
- 3) აქვთ 500-800 ჰექტარი სახნავ-სათესი მიწა, 50-100 ერთეული პირუტყვი და დასაქმებულთა რაოდენობა 20 ადამიანამდე შეადგენს;
- 4) მართვის ორგანოებში მუშაობენ მცოდნე და პატივსაცემი ადამიანები;
- 5) გამოიყენება საბაზრო პირობებზე მორგებული ეკონომიკური მექანიზმი.

ნაშრომის მეოთხე თავში „სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებისა და აგრობიზნესის განვითარების პერსპექტივები და მოდელები“ შესწავლილია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების გავლენა აგრობიზნესის და სოფლის განვითარებაზე; ფარდობითი და აბსოლუტური საგადასახადო ტვირთის გაანგარიშების მეთოდოლოგია; კომერციული ანგარიშიანობის დანერგვის მეთოდოლოგია; ბიზნესის დაგეგმვა და ინვესტიციების ეფექტურობა კოოპერატივებში; შემუშავებულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებისა და აგრობიზნესის მოდელების განვითარების პერსპექტიული მიმართულებები საქართველოში.

სოფლის მეურნეობის კოოპერატივებისთვის ხარჯებისათვის არანაკლებ მნიშვნელოვანი პუნქტია საგადასახადო შეღავათები. საწარმოს საგადასახადო პოლიტიკის მთავარ მიზანს წარმოადგენს გადასახადების გადახდასთან დაკავშირებული ყველა ხარჯის შემცირება - როგორც უშუალოდ საგადასახადო დავალიანების ოდენობის, ასევე არაპირდაპირი ხარჯების. წლიური ანგარიშის შედგენის და საგადასახადო ბალანსის მეთოდის არჩევა, კოოპერატივის მოგების ფორმირებისას პროპორციის დადგენა და ა.შ. მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს დაბეგვრის დონეზე და გადასახადების გადახდის ვადებზე. წარმოების დაგეგმვის ფარგლებში, ყველა გადასახადი საწარმოს მიერ განიხილება, როგორც ერთერთი უარყოფითი გარე ფაქტორი, რომელიც იწვევს შემოსავლის შემცირებას, ანუ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ხარჯების კომპონენტი.

ორგანიზაციის საგადასახადო ტვირთის შეფასების ერთ-ერთი მეთოდია აბსოლუტური და ფარდობითი საგადასახადო ტვირთის განსაზღვრა.

- **აბსოლუტური საგადასახადო ტვირთი** - ეს არის გადასახადები და სადაზღვევო პრემიები, რომლებიც გადაირიცხება ბიუჯეტში და ბიუჯეტგარეშე ფონდებში, ეს არის ეკონომიკური სუბიექტების საგადასახადო ვალდებულებების აბსოლუტური ღირებულება,
- **ფარდობითი საგადასახადო ტვირთი** განიმარტება, როგორც მისი აბსოლუტური მნიშვნელობის შეფარდება ახლად შექმნილ ღირებულებასთან (აშლ). ფარდობითი საგადასახადო ტვირთის დადგენისას გამოიყენება არა დამატებითი ღირებულება, არამედ ახლად შექმნილი ღირებულება (ამორტიზაციისა და მატერიალური ხარჯების გარეშე, როგორც მთლიანი პროდუქტის ძირითადი ნაწილი).

ეს მეთოდოლოგია ქმნის საშუალებას საგადასახადო ტვირთის ფარდობითი ღირებულების მიკრო დონეზე განსაზღვრისათვის. კომპანიის კეთილდღეობა დამოკიდებულია აშლ-ში გადასახადების წილზე. ჩვენ გავიანგარიშეთ აბსოლუტური და ფარდობითი საგადასახადო ტვირთი საკვლევი კოოპერატივებისათვის.

ერთი კომპანიისათვის ახლად შექმნილი ღირებულება გამოითვლება ფორმულით:

$$\text{აშლ} = \text{ა} - \text{ბ} - \text{ც} - \text{აშ} - \text{ახ}$$

სადაც **ა** - არის პროდუქციის რეალიზაციიდან მიღებული ამონაგები;

ბ - არის მატერიალური ხარჯები, ათასი ლარი.

ც - არის ცვეთა (ამორტიზაცია), ათასი ლარი.

აშ - არის არაოპერაციული შემოსავალი, ათასი ლარი.

ახ - არის არაოპერაციული ხარჯები, ათასი ლარი.

კოოპერატივის ძირითადი საწარმოო ერთეულები, დამხმარე და მომსახურების განყოფილებებთან ერთად, თვითდაფინანსებაზეა. კოოპერატივის ფარგლებში ყველა ურთიერთობა რეგულირდება მარტივი და რთული ხელშეკრულებებით. ასეთი კოლექტივები თავიანთ საქმიანობას აწყობენ სრული ეკონომიკური (კომერციული), ოპერატიული და ეკონომიკური დამოუკიდებლობის პრინციპით, შრომის ორგანიზაციის პროგრესული ფორმების გამოყენებით, ფერმაში თვითდახმარების

სალიზინგო კოლექტივების წევრების მატერიალური ინტერესების გათვალისწინებით. ისინი აღწევენ შრომის მაღალ მაჩვენებლებს, აღიარებენ რა მატერიალურ პასუხისმგებლობას საბოლოო შედეგებზე.

ცხრილი 2. აბსოლუტური საერთო საგადასახადო ტვირთი საკვლევ კოოპერატივებში, ათ. ლარი (სავტორო ცხრილი)

მაჩვენებელი	2017	2018	2019	2020
გადასახადების, მოსაკრებლებისა და სავალდებულო გადასახადების ჯამი	3 467	4 278	4 561	4 657
მათ შორის: ცენტრალურ ბიუჯეტში	50	76	10	86
საქართველოს სუბიექტის ბიუჯეტში	122	91	47	211
არასაბიუჯეტო ფონდებში	3395	4263	4524	4532
გადასახდელი ვალდებულებები	4629	4550	5192	4240
მათ შორის ჯარიმები და პროცენტები	3663	3291	3531	3550
რესტრუქტურირებული სესხები	-	-	4170	4164
რენტაბელობა,%	15.2	22.7	20.9	7.7

ჩვენი საკვლევ კოოპერატივებია:

1. შიდა ქართლის მხარის გორის რაიონის სოფელ ქვეშის სასოფლო-სამეურნეო საწარმო კოოპერატივის „ტირიფონა“. წევრთა რაოდენობა 2014-2020 წწ: 5-20 მონაწილე.

სპეციალიზაციას წარმოადგენს:

- ხილ-ბოსტნეულის და სოფლის მეურნეობის სხვა პეოდუქტების როგორც პირველადი წარმოება, ასევე მისი გადამუშავება;
- მეცხოველეობა;
- მევენახეობა;
- მეთვზეობა;
- მზა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის შეფუთვა (კოოპერატივს გააჩნია შემფუთავი საწარმო);
- ხის დამუშავება (კოოპერატივს გააჩნია მინი ხის დამამუშავებელი კომბინატი);
- მეფუტკრეობა (კოოპერატივი ინახავს ფუტკრის 125 ოჯახს);

- კოოპერატივი ახორციელებს სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ექსპორტს.

2. შიდა ქართლის მხარის ქ. გორის სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივი „გა“, წევრთა რაოდენობა 2014-2020 წწ: 9-18 მონაწილე.

სპეციალიზაციას წარმოადგენს:

- ხილ-ბოსტნეული და სოფლის მეურნეობის სხვა პეოდუქტების პირველადი წარმოება-გადამუშავება;
- მეცხოველეობა;
- მევენახეობა;
- მეფუტკრეობა (კოოპერატივი ინახავს ფუტკრის 72 ოჯახს);
- კოოპერატივი ახორციელებს სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ექსპორტს.

3. ქვემო ქართლის მხარის თეთრიწყაროს რაიონის სოფელი მოხისის სასოფლო-სამეურნეო საწარმოო კოოპერატივი „რანჩო“, წევრთა რაოდენობა 2014-2020 წწ : 3-12 მონაწილე.

სპეციალიზაციას წარმოადგენს:

- მეცხოველეობა და რძის გადამუშავება;
- სასათბურე მეურნეობა;
- სოკოს წარმოება;
- მარცვლეული კულტურების მოყვანა;
- მებაღეობა-მებოსტნეობა;
- სხვა სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა.

საკვლევმა კოოპერატივებმა საქმიანობის პროცესში შექმნეს საკუთარი კაპიტალი, რომლის დაფინანსების წყაროებს წარმოადგენს როგორც წევრების, ასევე კოოპერატივის არაწევრი ინვესტორების (ასოცირებული წევრები) შენატანები, აგრეთვე საკუთარი წარმატებული საწარმოო საქმიანობიდან მიღებული შემოსავლები. ამ მიზნით სამივე კოოპერატივში ჩატარდა სტრუქტურული რეორგანიზაცია, მოეწყო შიდასამეურნეო ქვედანაყოფები: საწარმოო და დამხმარე.

სს კოოპერატივის „გა“ (ორიენტირებულია მემცენარეობის პროდუქციის წარმოებით (ხორბალი და შვრია) და ღორების მოშენებით), სამეურნეო საქმიანობის

მაჩვენებელთა ანალიზმა აჩვენა, რომ მემცენარეობის დარგის ეფექტური ფუნქციონირებისთვის საჭიროა მისი დამატებითი ტექნიკური აღჭურვილობით უზრუნველყოფა. მიღებული მთლიანი პროდუქცია ნაწილდება შემდეგი მეთოდოლოგიის შესაბამისად:

„გეას“ კოლექტივის პირადი შემოსავლის განაწილება მის წევრებზე დამოკიდებულია შესრულებული სამუშაოს რაოდენობაზე, ხარისხზე, სირთულეზე და ინდივიდუალურად ხორციელდება კოოპერატივის უმაღლესი მმართველი ორგანოს მიერ მიღებული შემოსავლის განაწილების შესახებ დებულების შესაბამისად.

„გეას“ მთლიანი წარმოების ღირებულების განაწილება სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში:

- სახნავი მიწის ფართობი - 2000 ჰექტარი;
- მოსავლის ბრუნვა - ოთხი ველი:
  - ველი N1 - წყვილი 500 ჰა;
  - ველი N2 - საგაზაფხულო კულტურების 500 ჰა;
  - ველი N3 - საგაზაფხულო კულტურების 500 ჰა;
  - ველი N4 შვრია 500 ჰა;
- დასაქმებულთა რაოდენობა შესაბამისი (იხ. ზემოთ).

მოყვანილი პროდუქციის თვითღირებულების გაანგარიშება მათი სუფთა სახით შეიძლება წარმოდგენილი იყოს საგაზაფხულო ხორბლისა და შვრიის მაგალითის გამოყენებით (ცხრილი 3).

ცხრილი 3. მცენარეული პროდუქციის ღირებულების გაანგარიშება

მაჩვენებელი	ჰექტარი	მოსავლიანობა ც/ჰა	მთლიანი წარმოება, ტ.	საბაზრო ღირებულება ლარი/ტ.	მთლიანი წარმოების ღირებულება ათ. ლარი
საგაზაფხულო ხორბალი	1000	20	2000	1800	3600
შვრია	500	25	1250	1200	1500
სულ	1500				5100

სოფლის მეურნეობის სფეროში ჩატარებული რეფორმების უარყოფითი შედეგები და მცირერიცხოვანი გადამამუშავებელი საწარმოების მონოპოლია ანადგურებს სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოებისა და მარკეტინგის ეკონომიკურ საფუძვლებს.

ცხრილი 4. ბიზნეს გეგმის რეგისტრაცია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარებისათვის

მიმდინარე საქმიანობა	განვითარების გრძელვადიანი გეგმა
1. კოოპერატივის არსებობის იურიდიულ-სამართლებრივი საფუძველი, მარეგულირებელი დოკუმენტების შესაბამისად. ორგანიზაციული სტრუქტურა. აქციონერების სტრუქტურა	1. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის მიზნები და ამოცანები
2. კვალიფიკაცია, გამოცდილება, მენეჯერებისა და სპეციალისტების იმიჯი	2. რაიონის (რეგიონის) სოფლის მეურნეობის განვითარების ანალიზი
3. საქმიანობის მოკლე აღწერა. მიღწეული მაჩვენებლები სამუშაოში	3. პროდუქტებზე არსებული მოთხოვნის ანალიზი. მომხმარებელთა დაჯგუფება მენეჯმენტის, სპეციალიზაციის, სამიზნე ორიენტაციის ფორმების მიხედვით. მოთხოვნის სეზონური რყევები
4. ურთიერთდახმარების ფონდის წყაროები, დამფუძნებლები	4. პროდუქტის ბაზრის ანალიზი (რძე, ხორცი, ბოსტნეული)
5. ანალიტიკური მთლიანი ბალანსის შედგენა (ფულადი სახსრების რეალური მოძრაობა)	5. SWOT (ძლიერი და სუსტი მხარეების, შესაძლებლობებისა და საფრთხეების სიტუაციური ანალიზი)
6. ბალანსის აქტიური და პასიური ნაწილების დეტალური მახასიათებლები	6. კოოპერატივის საბაზრო სტრატეგია, რომელიც მიმართულია მიზნის მისაღწევად. ბიზნესის ლოკალიზაცია, სამიზნე სეგმენტების შერჩევა
7. კოოპერატივის ფუნქციონირების ეფექტურობის მაჩვენებლების შეფასება	7. პასუხისმგებლობის (კაპიტალის) მართვის სტრატეგია
8. კოოპერატივის ლიკვიდურობისა და სტაბილურობის შეფასება	8. მმსკ-ის განვითარების კალენდარული გეგმა. გარე წყაროების საჭიროების გაანგარიშება. სესხების დროულად დაფარვის შესაძლებლობის დასაბუთება
9. კოოპერატივის საქმე (ვადაგადაცილებული ვალების არსებობა)	9. კოოპერატივის ფინანსური გეგმა. ფულადი სახსრების მოძრაობის მშენებლობა
	10. განვითარების შედეგების პროგნოზირება (კაპიტალის ზრდა, აქციონერთა რაოდენობის ზრდა)

მომარაგების, შესყიდვების, გადამამუშავებელი, მარკეტინგული საწარმოების პოლიტიკა ხელს უშლის სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის განვითარებას. ამრიგად, საქონლის მწარმოებლები სულ უფრო აქტიურად ეძებენ თავიანთი პროდუქციის რეალიზაციის ალტერნატიულ მიმართულებებს, რომელთაგან ერთერთს გარიგების გაფორმების გარეშე პროდუქციის გადამყიდველებზე გაყიდვა წარმოადგენს, ცხადია, ნაღდი ანგარიშსწორებით. ჩვენი აზრით, ამ პირობებში სოფლის მეურნეობის მწარმოებლების ინტერესების დაცვის ყველაზე რაციონალური გზაა მათი გაერთიანება შესაბამის სპეციალიზირებულ კოოპერატივებში: ერთპროდუქტიანი, მრავალპროფილური, უნივერსალური და ა.შ. ამ ნიშნით რომ გვემსჯელა, ჩვენი მწარმოებელი კოოპერატივები მრავალპროფილურ ჯგუფში შევიდოდა. აქვე დავსძენთ, რომ რაც უფრო განვითარებულია სოფლის მეურნეობაში მეწარმეობა, მით მეტია ერთპროდუქტიანი, ვიწროდ სპეციალიზებული, ანუ სპეციფიური წარმოებების რიცხვი.

დღეს ქვემო და შიდა ქართლის რეგიონებში 200-მდე დიდი და მცირე დასახლებაა, სადაც არ არსებობს დამსაქმებელი სასოფლო-სამეურნეო ორგანიზაცია. ამ დასახლებულ პუნქტებში 691,4 ათასზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს (ქვემო ქართლში - 437,3 ათასი, შიდა ქართლში - 254,1 ათასი)², საიდანაც სოფლის მოსახლეობა 398,4 ათასი კაცია, ანუ ორივე რეგიონის მოსახლეობის 58%. სოფლებში ხალხი ძირითადად დაკავებულია მიწის კერძო ნაკვეთებზე მუშაობით. უმრავლესობა განიცდის დიდ სირთულეებს მიწის ნაკვეთების დამუშავებასთან, საკვების მომზადებასა და მოწოდებასთან, წარმოებული ზედმეტი პროდუქციის რეალიზაციასთან, მცირე ზომის მექანიზაციის შეძენასთან, გარე ნაგებობების მშენებლობასთან, სხვადასხვა პროდუქციითა და რესურსებით უზრუნველყოფასთან და ა.შ. დაკავშირებით.

ეკონომიკური არასტაბილურობის 30-წლიანმა პერიოდმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მრავალ ძლიერ სასოფლო-სამეურნეო საწარმოზე, როგორებიცაა ყოფილი სახელმწიფო მეურნეობა და კოლმეურნეობა. მათ ადგილას დარჩა ნანგრევები - დაიტაცეს, დაარბიეს მეფრინველეობისა და მეცხოველეობის ფერმები, სასაკლაოები, მანქანებისა და ტრაქტორების პარკები და საამქროები, განადგურდა სამოვრები, ცხოველთა მიგრაციული გზების ინფრასტრუქტურა, საზაფხულო და საზამთრო

² საქსტატი, მოსახლეობა: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/41/mosakhleoba>

შენობა-ნაგებობები და სასათბურე მეურნეობა, მრავალწლიან კულტურათა ნარგავები, ბაღები, ვენახები, ბალჩეულ კულტურათა პლანტაციები, სელექციური სასოფლო მეურნეობა, კვლევითი ინსტიტუტები და მრავალი სხვა. ამ დასახლებული პუნქტების და მათი ინფრასტრუქტურის შენარჩუნება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი განხორციელდება გრანდიოზული, თითქმის მსოფლიო დონის ეკონომიკური და ფინანსური მხარდაჭერა მზა პროდუქციის რეალიზაციის ბაზრების ათვისების, მიწის ნაკვეთების დამუშავების, მოსავლის მაღალტექნოლოგიური და მეცნიერებატევადი სელექციური ჯიშების გამოყვანაში და სხვა მრავალი.

დასკვნები და წინადადებები

ნაშრომის დასასრულს, მოკლედ შევაჯამებთ იმ ძირითად მიგნებებს, რომელიც თეორიული და პრაქტიკული კვლევის შედეგად მივიღეთ:

1. აგრარულ და ეკონომიკურ მეცნიერებებში თანამშრომლობის არსის კონცეფციის განხილვისას საყოველთაოდ გამოიყენება ტერმინები „შრომითი თანამშრომლობა“ და „კოოპერატიული საწარმო“, რომლებსაც აქვთ განსხვავებული ეკონომიკური შინაარსი. ცნება „შრომითი თანამშრომლობა“ ახასიათებს ურთიერთობებს, რომლებიც ვითარდება ადამიანებს შორის შრომის პროცესში და მოქმედებს, როგორც შრომის დანაწილების, ანუ სპეციალიზაციის ფორმა. ცნება „კოოპერატიული საწარმო“ ახასიათებს ურთიერთობებს, რომლებიც ვითარდება ხალხის ეკონომიკური საქმიანობის პროცესში და წარმოადგენს წარმოების ორგანიზაციის ან ეკონომიკური სუბიექტის ორგანიზაციულ-სამართლებრივ ფორმას, მაგრამ გარდა ამისა, იგი აღნიშნავს თანამშრომლობის პროცესსაც.
2. არსებული თეორიული და პრაქტიკული კვლევების საფუძველზე, ყველა აუცილებელი და საკმარისი პირობის შესრულებისას, შემოგვიძლია შემოვიტანოთ **თანამშრომლობის დამატებითი პრინციპები**:
  - განუყოფელი ფონდების სავალდებულო შექმნა, რომლებიც კოოპერატივის წევრების სამუშაო ადგილების უსაფრთხოების გარანტია;
  - პროპორციულობა (ოპტიმალურობა);
  - აქტიური ინოვაციური საქმიანობა;
  - ინტეგრაციული სოლიდარობა;
  - მონაწილეობის მიზანშეწონილობა;
  - კოოპერატივის ზოგადი ინტერესების პრიორიტეტულობა მისი ინდივიდუალური წევრების კერძო ინტერესების მიმართ;
  - ადმინისტრაციული ორგანოების მიერ კოოპერატივების მხარდაჭერის პრინციპი.
3. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების პროგრესული განვითარებისათვის შეთავაზებული გვაქვს კოოპერატივების სამეცნიერო კლასიფიკაცია, რაც მათი მრავალფეროვნების სისტემატიზაციის მცდელობაა. ამრიგად, შემოთავაზებული გვაქვს სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების სამი ტიპი:

- საწარმოო კოოპერატივები, რომელშიც ძირითადი ფუნქციაა სოფლის მეურნეობის პროდუქტებისა და მომსახურების წარმოება;
  - მომსახურე კოოპერატივები, სადაც ძირითადი ფუნქციაა სხვადასხვა მომსახურების მიწოდება;
  - შერეული - საწარმოო და სამომხმარებლო კოოპერატივები, სადაც კოოპერატივი სამი ფუნქციიდან - დივერსიფიცირებული, მულტიდისციპლინური და მრავალფუნქციური, - არც ერთი არ არის აშკარად დომინანტური.
4. სამეურნეო ორგანიზაციების ეკონომიკური საქმიანობის ორგანიზაციულ და სამართლებრივ ფორმებში ეკონომიკურმა შეფასებამ აჩვენა კოოპერატივების რაოდენობის ზრდის სტაბილურობა, რაც აიხსნება მათი სამართლებრივი საფუძვლების დამატებითი უპირატესობებით და სოფლის მოსახლეობისათვის პირობების შექმნით სოციალური დაცულობის ასამაღლებლად. როგორც ანალიზმა აჩვენა, წარმოების საერთო მოცულობაში კოოპერატივებს უკავიათ განსაკუთრებული ადგილი, სათესი ფართობების - 23%, მარცვლეული კულტურების მთლიან მოსავალში - 19,6%. სოფლის მეურნეობის საწარმოო კოოპერატივებს ახასიათებთ წარმოების შედარებით მცირე ზომები, თუმცა მათი სოფლად ჩამოყალიბება და ფუნქციონირება უზრუნველყოფს სოფლის მოსახლეობის დასაქმების დონესა და სტაბილურ შემოსავალს.
5. შიდა და ქვემო ქართლის რეგიონების ინტეგრირებული სარეიტინგო რესურსის კოეფიციენტის შესაბამისად იმ სოფლების გამოკვლევამ, რომლებშიც არ არსებობს სოფლო-სამეურნეო ბიზნეს-სტრუქტურები, აჩვენა, რომ მათ 40%-ში შესაძლებელია კოოპერატივების შექმნა რეგიონული ბიუჯეტის ფინანსური მხარდაჭერის გარეშე ხოლო დანარჩენებს სჭრიდებათ კერძო ანდა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან სუბსიდირება. მოსახლეობის მომსახურებისთვის შექმნილი ერთი კოოპერატივი უზრუნველყოფს 5-დან 15-მდე სამუშაო ადგილს. ეს ნიშნავს, რომ დასაქმების გარდა, ყოფილი უმუშევარი ზოგავს ფულს უმუშევრობის გადახდილი შეღავათების ოდენობით და ბიუჯეტს აძლევს შემოსავალს სხვადასხვა გადასახადის სახით. ეკონომია და ყველა დონის ბიუჯეტში მიღებული შემოსავალი წელიწადში დაახლოებით 30 ათასი ლარია. ეს მაჩვენებელი ანგარიშდება ერთ სამუშაო ადგილზე წელიწადში.

6. აუცილებლად მიგვაჩნია ახალი კანონების მიღება სოფლის მეურნეობის სფეროში თანამშრომლობის შესახებ. მაგალითად ისეთების, როგორცაა კანონი „სოფლის მეურნეობის წარმოების სფეროში თანამშრომლობის“ შესახებ და კანონი „სასოფლო-სამეურნეო მომსახურების თანამშრომლობის“ შესახებ, ან შეთავაზებული ცვლილებების შეტანას უკვე არსებულ კანონში „სასოფლო-სამეურნეო თანამშრომლობის“ შესახებ.
7. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების შექმნისა და ფუნქციონირების კვლევის პროცესში შემუშავებული მეთოდოლოგიური დებულებები კოოპერატივების შექმნისა და ფერმერული ორგანიზაციის ინტეგრირებული მიდგომის, საჭირო დოკუმენტაციისა და ეკონომიკური ეფექტურობის გაანგარიშების გათვალისწინებით, საშუალებას მისცემს სოფლის მეურნეობის მწარმოებლებს კვალიფიციურად მიუდგინონ აუცილებელი კოოპერატივების შექმნას, ადვილად განსაზღვრონ აბსოლუტური და სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების კონკრეტული საგადასახადო ტვირთი. ჩვენი გათვლით, სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციების ამჟამინდელი ფინანსური მდგომარეობის გათვალისწინებით, მისაღები ფარდობითი საგადასახადო ტვირთი 35-40%-ია, ხოლო მაქსიმალური გადასახადი არ უნდა აღემატებოდეს 50% -ს.
8. საკვლევი კოოპერატივების ბიზნეს-გეგმის თანახმად და ჩატარებული გაანგარიშებიდან გამომდინარე, კოოპერატივების შექმნის ხარჯების გამოსყიდვა საშუალოდ 2.4 წელიწადში ხდება. და, გარდა ამისა, ამ კოოპერატივების საქმიანობიდან სამი წლის განმავლობაში ბიუჯეტში შესულია მოგების გადასახადი 2.5 მილიონი ლარის ოდენობით.
9. დავადგინეთ, რომ მიწოდება-მარკეტინგის კოოპერატივების შექმნის მიზნით ბიზნეს პროექტების დასაბუთებაში ინვესტიციის მიზანშეწონილობაზე მსჯელობისათვის გამოიყენება შემდეგი განზოგადებული ინდიკატორები:
  - წმინდა მოყვანილი (მიმდინარე) ღირებულება (განსხვავება პროექტის განხორციელების პერიოდის მთლიან შემოსავალსა და იმავე პერიოდის ყველა სახის ხარჯებს შორის, დროის ფაქტორის გათვალისწინებით);
  - მომგებიანობა - მოგების თანაფარდობა კაპიტალდაბანდებებთან პროექტის განხორციელების ყოველი წლისთვის;

- შიდა ეფექტურობის კოეფიციენტი (მოგების მინიმალური ნორმა);
- მომგებიანობის ბარიერი, რომლის დროსაც წმინდა მიმდინარე ღირებულება ინვესტიციის ეკონომიკური ცხოვრების ციკლისათვის (პროდუქციის წარმოების პერიოდი) ნულის ტოლია.

10. სოფლის მეურნეობის მომსახურების კოოპერატივების შექმნის პოზიტიურ ასპექტებს მივაკუთვნეთ შემდეგი:

- რეგიონში დაიწყო წარმოების ვერტიკალური კონცენტრაციის პროცესი. სოფლის მეურნეობის პროდუქციის მწარმოებლები, მიუხედავად ეკონომიკური დამოუკიდებლობისა, შევიდნენ მსხვილ მომმარაგებელ და მარკეტინგულ კოოპერატივში, რომელიც წყვეტს ისეთ პრობლემებს, რაც ინდივიდუალური მწარმოებლების ძალებს აღემატება;
- კოოპერატივისთვის შერჩეული მონოპროდუქტიული წარმოების განვითარების სტრატეგია გამოიწვევს არასაბრუნავი და სარესურსო პოტენციალის, პროდუქტიულობისა და სხვა ეკონომიკური მაჩვენებლების გაზრდას; პროდუქციის ერთგვაროვნებას და მისი მიწოდების უწყვეტობას; სტაბილური სანედლეულო ბაზის საფუძვლების შექმნას და კოოპერატიული სისტემის ყველა თანამშრომლის სტაბილურ მუშაობას;
- კოოპერატივის სტეიპოლდერებთან ურთიერთობის ეკონომიკური მექანიზმი უზრუნველყოფს მათ პროდუქციის გარანტირებულ რეალიზაციას, საჭირო რესურსების მიწოდებას და კოოპერატივისთვის ნედლეულის მომარაგებას.

სადისერტაციო ნაშრომის ძირითადი დებულებები ასახულია ჩვენს მიერ გამოქვეყნებულ ნაშრომებში:

1. ჰ.სანიკიძე, "Factors hindering the development of agricultural cooperatives in Georgia". ჟურნალი "Economics. Ecology. Socium". ოდესა, 2021 წ., ISSN 2616-7107;
2. ჰ.სანიკიძე, „სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების პრიორიტეტები და რეგულირების მექანიზმები“, ჟურნალი „ინოვაციური ეკონომიკა და მართვა“. ბათუმი, 2021 წ., ISSN 2449-2604;
3. ჰ.სანიკიძე, ბ. გეჩბაია, მ. სუქნიშვილი, „სასურსათო უსაფრთხოება და აგრობიზნესის განვითარების თანამედროვე გამოწვევები საქართველოში“. აკადემიკოს პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 115-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. თბილისი, 2020წ.
4. H.Sanikidze, M. Suknishvili, “TRENDS AND OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN GEORGIA”. X International Scientific And Practical Conference. National Aviation University. Kyiv – 2020
5. ჰ.სანიკიძე, „COOPERATIVES IN THE MODERN WORLD“. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის “მდგრადი სატრანსპორტო სისტემა და საზღვაო ლოგისტიკა“ ISTSML 2021. ბათუმის ნავიგაციის სასწავლო უნივერსიტეტი. ბათუმი, 2021 წ.
6. ჰ.სანიკიძე, „PROSPECTS OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN KEDA MUNICIPALITY ON THE BASE OF EXISTING COOPERATIVES“. III საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. ცენტრალური უკრაინის ნაციონალური ტექნიკური უნივერსიტეტი. კროპინიციკი, 2020 წ.
7. ჰ.სანიკიძე, ბ. გეჩბაია, „кластерные стратегии и развитие аграрного сектора грузии“. IV საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. კიროვოგრადის ეროვნული ტექნიკური უნივერსიტეტი. კიროვოგრადი, 2016 წ.
8. ჰ.სანიკიძე, ბ. გეჩბაია, „конкурентоспособность и инновационные подходы менеджмента в Аграрном секторе грузии“. ახალგაზრდა მეცნიერთა და სტუდენტთა XIV საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. მელიტოპოლის სახელმწიფო და მუნიციპალური მართვის ინსტიტუტი. მელიტოპოლი, 2014 წ.